

Új utakon a magyar szovjetológia

Gondolatok egy tanulmányorozat kapcsán

Szovjet Füzetek.

Magyar Ruszisztikai Intézet

A felszínt tekintve rendkívül rövid idő alatt játszódtak le azok a világtörténelmi jelentőségű változások, amelyek új kihívásokat jelentenek a világpolitika meghatározó erői, az egyes régiók és országok politikusi számára. Nyilvánvalóan vonatkozik ez a társadalomtudományokra is. A külsőségeiben is látványos robbanás mögött azonban több évtizedes mélyreható folyamatok hatása húzódik meg. A „létező szocializmusnak” nevezett, – jobb szó hiányában – sztálinizmusként értelmezhető gazdasági-társadalmi-politikai alakulatok bomlástermékei, a különböző poszt-sztálinizmusok, pacifikált sztálinizmusok vagy éppen nemzeti sztálinizmusok gigantikus erőlködései a felszínen maradásra, itt-ott a megújulásra, majd ezek gyors összeomlásai új helyzetet teremtettek a társadalomtudósok számára az elemzéshez, a történelmi folyamatok, az aktuálpolitikai történések értelmezéséhez.

Ehhez illeszkedett – világpolitikai szempontból nyugodtan mondhatjuk: megjelenési formája volt – a Szovjetunió, a szovjet birodalom összeroppánása. Az ún. „külső birodalom” több évvel ezelőtt megindult eróziója már előre vetítette a „belső birodalom” sorsát is. Az elemi erővel feltörő nacionalizmusok, a hozzájuk kapcsolódó politikai törekvések és manipulációk maguk alá temették az államalakulatot.

A kezdeti eufórikus hangulatban, a bipolaritás megszűnésekor (?), a volt Szovjetunió belső gazdasági kapcsolatrendszerének szétzilálódásakor, a „nemzetállamok” kivirulásának kezdetén sokak számára úgy tűnt, hogy kicsúszott a talaj az ún. szovjetológia alól, hisz már nincs, nem is lehet tárgya. A szakemberek jelentős része azonban – helyesen – másként vélekedett. Mert bár minden bizonnyal igaz az, hogy egy időre csökken a jelentősége a szűkebb értelemben

vett „kremlinológiának”, de botorság, szűklátókörűség lenne, ha nem vennék észre, hogy az ún. szovjet (orosz) birodalom felbomlásában, agonizációja közben is létező *történelmi-földrajzi* fogalom, amely nem kerül egyszer s mindenkorra és mindenestől a történelem szemétdombjára. Sőt, ellenkezőleg. Ez a szituáció a maga – nemegyszer jogos félelmet keltő – ellentmondásaival, a benne felismerhető tendenciák világpolitikai kihatásaival éppen most igényli a történelmi összefüggésekre is kitekintő, a „birodalmi” összefüggéseket is figyelembe vevő feltáró munkát és elemzést.

Ezt az igényt törekszik kielégíteni nagy felkészültséggel és szakmai tiszteséggel a Magyar Ruszisztikai Intézet tanulmányorozata, amely a „Szovjet Füzetek” összefoglaló címet viseli.

Maga a sorozatcím és az eddig megjelent tanulmányok (1. füzet: A peresztrojka vége?, 1991.; 2. füzet: Privatizálás a Szovjetunióban 1991.; 3. füzet: A Szovjetunió vége?, 1991.; 4. füzet: A Gulag tényekben, adatokban 1991.; 5. füzet: Népirtás a Szovjetunióban 1992.; 6. füzet: A jelicini gazdaságpolitika alternatívái 1992.) alapján a szerkesztők nagyon határozott, szakmailag megalapozottan vállalható koncepciója bontakozik ki előttünk:

– feltárni a múlt tényeit, nyilvánosságra hozni a forráskritika szempontjainak is megfelelő adatokat, dokumentumokat;

– az újabb források bevonásával árnyaltabban elemezni és értelmezni a múltat és a jelent, kiemelve a történelmi meghatározottságokat, az önállósodásra törekvő „országok” régióbeli szükség-szerű kapcsolódásait;

– a prognosztizálás igényével is feltárni a mozgások tendenciáit ütköztetve a szakemberek eltérő megközelítéseit és véleményét.

Adatok és tények

Nem nehéz megjósolni, hogy mind a szakemberek, mind az érdeklődők szá-

mára a 4. és az 5. füzet volt és lesz a legforgatottabb olvasmány. Ezek a kiadványok V. Ny. Zemszkov, Sz. Makszudov, A. Sevjakov tollából közölnek cikketek a GULAG-ról, a kulákok 30-as évekbeli kitelepítéséről, illetve a hitleri népi társról.

E tanulmányok újdonsága távolról sem témaválasztásukban rejlik, hanem abban, hogy az 1991-ben hozzáférhetővé tett archívumok elérhető forrásaira támaszkodnak. Tudománytörténeti jelentősége van annak, hogy ezekben az archívumokban ma már nem csak a – ki tudja milyen szándéktól vezérelt – legfelsőbb szintű vezetők által kijelölt tudóscsoportok kutathatnak, hanem bárki, aki akar. Így a tömegével napvilágra kerülő dokumentumok és természetesen a rájuk hivatkozó dokumentálás széleskörűen válhat ellenőrizhetővé, egyúttal a forráskritika tárgyává.

E tanulmányok dokumentációját elsősorban három forráscsoport adja: a különböző, eddig többnyire titkos rendeletek, a táborparancsnokok, állami- és pártszervek titkos jelentései, illetve a táborok, az érintett hivatalok nyilvántársai.

Bár a 4. és 5. füzet lefordított tanulmányai, amelyek e dokumentációkra hivatkoznak, világviszonylatban is az elsők közé tartoznak, kritikai feldolgozásuk nyilvánvalóan az elkövetkező években történik majd meg, mégis egyet kell értenünk Szilágyi Ákos bevezetőjének azon megjegyzésével, hogy egyáltalán meglepetés az, hogy ilyen adatok, statisztikák a messze primitívebbnek tartott szovjet bürokráciában egyáltalán léteznek (4. füzet 14. o.).

Módszertani szempontból is nagy jelentősége van annak, hogy az egyes szerzők nyíltan vagy burkoltan felhívják a figyelmet ezen adatok közlése kapcsán arra, hogy ma talán az egyik legfontosabb feladat a mítoszok eloszlátása. Sz. Makszudov például így ír: „Úgy nőtünk föl, hogy egy mítosz uralkodott fölöttünk. ... A totalitárius ideológia fojtogató nyomásával a józan ész erejét, a logikát és saját, esetenként hiányos tapasztalatunkat szegeztük szembe. Hruscsov alatt ezek a magánvélemények kikerültek a közélet áramába, egy szovjetelle-

nes nézetrendszerben konszolidálódtak, egy ellenmitológia, ellenideológia rendszerévé álltak össze... A szovjethatalom összeomlott, mítoszai bekerültek a történelmi archívumokba... Csakhogy a szovjetellenes mítoszok nem egyhamar fognak elhalni. Ott áll mögöttük a szovjet értelmiség egész nemzedékeinek élete, az igaz ügybe vetett hitük, szenvedélyük.” (5. füzet 5–6. o.)

Ezzel cseng össze Szilágyi Ákosnak már említett, a 4. füzethez írt történetfilozófiai esszé-vázlat értékű bevezetőjének alapkérdésfelvetése az ideológiai „számmisztika-harcokról” (3–17. o.). Szilágyi arra hívja fel a figyelmet, hogy sehová nem vezet a számokkal űzött háború, mert attól sem történelmi jelentésében, sem erkölcsileg nem lesz sem kisebb, sem nagyobb egy rendszer történelmi bűne vagy büntelensége, hogy áldozatainak számát – milliókban mérve, mert másként már nemigen van értelme – *ideológiailag kondicionált védői, ellenfelei mekkorára taksálják.*

Amikor tehát a recenzens felvillantja alább a témához kötődő statisztikák néhány fontosnak tartott jellemzőjét, akkor ezt annak elismerésével teszi, hogy „... a számok önmagukban egyáltalán semmit nem jelentenek, csak a már értelmezett és értékelt eseményre, történetre vonatkoztatva lesz jelentésük.” (4. füzet 7. o.)

Tagadhatatlan az említett tanulmányok szociológiai elkötelezettsége, ami akkor is a tudományosság iránti elkötelezettség jele, ha precíz, archívumi adatszolgáltatása kimerül az anyagokra való hivatkozásban, s nélkülözi a levéltári hivatkozásokat.

E tanulmányok bizonyító erővel mutatják be, milyen mechanizmus alapján kerültek az emberek tömegei a táborokba.

Zemszkov adatai szerint (4. füzet 23–24. o.) 1921 és 1954 között az Egyesített Állami Politikai Hatóság (OGPU) Kollégiuma a Belügyi Népbiztosság (NKVD) ún. „hármastanácsai („trojka”), a Különleges Tanács, a Katonai Testület és az erre „törvényileg” is felhatalmazott testületek, a bíróságok és hadbíróóságok közel négy millió főt ítéltek el. Ennek háromnegyedét a GPU.

A büntetések súlyosságának megoszlása nagyon nehezen követhető nyomon, mert időközben különböző megfontolások alapján változott a végrehajtás, illetve a végrehajthatóság kritériumrendszere. A későbbiekben komoly elemzést követel majd annak kiderítése például, hogy a büntetésnek (halálraítélés, börtön, száműzetés, kitelepítés, kényszermunka, stb.) milyen arányban lehettek végrehajtvá, hiszen ez nemcsak a nagypolitikai megítélésektől, hanem a szervezeteken belüli erőviszonyoktól és érdekkonfliktusoktól is függött.

A központi utasításoktól függően a helyi NKVD szervek például versenyt folytattak azért, hogy ki tud több „népellenes”, „ellenforradalmár” bűnözőt leleplezni, vagy éppen ellenkezőleg, ki tudja nagyobb hatáskokkal leleplezni az előző – immár ábrándban lévő – NKVD vezetés túlkapásait a megújult vezetés előtt, s ezzel amnesztiát vagy elbocsátásokat kiharcolni, büntetésminősítéseket „átiratni”, embereket a táborokból az új központi direktíváknak megfelelően (háborús, népgazdasági, politikai-legitimációs, stb. szükségletek) szabadon bocsátani, esetleg „rehabilitálni”. (4. füzet 33–34. o.)

A háború eltérően hatott például a GULAG foglyaira, illetve a kitelepített kulákokra. Ebben az időszakban több, mint másfélszeresére nőtt az ellenforradalmi vagy államellenes cselekedetekért elítéltek száma, az ilyen okokkal rabságban tartottak akkor sem kerültek szabadlábra, ha lejárt a büntetésük. 1942–44 során az Állami Honvédelmi Bizottság 1942. január 10-i 1123cc rendelete alapján az NKVD alárendeltségében ún. *munkaoszlopokat* hoztak létre. Ide soroltak be több, mint 400.000 németet, finnt, magyart, románt, kalmüköt, tatárt, stb. (4. füzet 39–42. o.). Ezzel szemben a kuláktáborokban – ahol a férfiak fel voltak mentve a katonai szolgálat alól – csökkent a szabadulás iránti kérelmek száma, hogy így elkerüljék a frontra küldés veszélyét. Az NKVD lépéseket tett a fiatal kitelepítettek szabadon bocsátásáért, katonai nyilvántartásba vételükért. (5. füzet 58. o.)

A háború előrehaladtával a GULAG táborokban is megváltozott a helyzet.

Míg 1942–43-ban 157 000 elíteltet engedtek szabadon határidő előtt, addig 1944 júniusáig – az idejüket letöltöttékkel együtt – 975 000 embert adtak át a hadseregnek. (4. füzet 42. o.)

Érdekes felfigyelni arra is, hogy a háború radikálisan megváltoztatta a foglyok között a férfiak és a nők arányát (a háború kezdetekor 93% volt a férfiak, 7% a nők aránya, 1944-ben 74% a férfi, 26% a nő), ami nyilvánvalóan új gondokat vetett fel a munkaelosztásban, egészségügyben, stb.

Fontos adalékokkal szolgálnak a tanulmányok ahhoz a régóta tartó vitához is, hogy e táborok mennyiben voltak tudatosan létrehozott részei az ún. „eredeti szocialista felhalmozásnak”, vagy döntően a politikai repressziót szolgálták. Az V. füzet kiemeli, hogy 1941-ben a Szovjetunió népgazdasági terve az ország ipari össztermelésében az NKVD-re 1,2%-ot osztott. Ennek megoszlása az egyes iparágazatokban nagyon eltérő volt. A szénbányászatban 4%, az olajkitermelésben 0,7%, a fakitermelésben, fafeldolgozásban 10–40%, a fényképezőgép-, filmgyártásban 100%, a nagy építkezésekben körülbelül 15%. (13–15. o.) Az említett műben Makszudov elismeri ugyan, hogy nem volt jelentéktelen gazdaságilag a kényszermunka, de rámutat arra, hogy annak bizonyítottan alacsony termelékenysége, a fogolyépítkezések gyakran „közönséges szovjet kényszermunka” jellege miatt kétségesek a korábbi nagyarányú becslések. (5. füzet 15–16. o.)

Mindenképpen differenciáltabb kép bontakozik ki, ha tudjuk, hogy a háború alatt, amikor a foglyok jelentős részét haditermelésre irányították át, több, mint 70 millió löszert, 25 millió aknát, 100 000 légbombát, 22 millió garnitúra egyenruhát, és emellett hatalmas mennyiségű egyéb anyagokat adtak át a hadseregnek. (4. füzet 44–45. o.)

Hasonló irányba mutatnak azok az adatok is, amelyek az egyes népgazdasági területeken foglalkoztatottak számának megoszlására, illetve százalékos arányára vonatkoznak.

A gazdasági racionalitásra való törekvést jelzi az a tény is, hogy a foglyokat igyekeztek saját szakmájukban fog-

lalkoztatni, s a közölt adatok szerint ez többé-kevésbé sikerült is.

A további kutatások várhatóan meg fogják erősíteni azt a véleményt, mely szerint a GULAG bizonyos mértékig „... a népgazdaság egyik lényegében önálló ágává vált, amelynek a fogoly személyében olcsó munkaerő állt rendelkezésre. Ennek az 'ágazatnak' segítségével nélkül gyakorlatilag lehetetlen lett volna megoldani a keleti és északi területek iparosításának egy sor feladatát.” (4. füzet 36. o.)

A kulákkitelepítések esetében hasonló szituációról van szó. A politikai megfontolások mellett nem voltak lényegtelenek a gazdasági szempontok sem. Erről tanúskodik az Oroszországi Népbiztosok Tanácsa 1930. augusztus 18-án hozott határozatának már a címe is: „Az északi, szibériai és Uralvidéki területeken foganatosítandó speciális betelepítési intézkedésekről”. A határozatból egyértelműen kiderül, hogy a „kulákügy” kezelését erőteljesen befolyásolták területfejlesztési, területmehódítási szempontok, amelyek a kulákokat – vagy a kuláknak „kinevezetteket” – a Szovjetunió „kényszerpionirjaivá” tették. E tekintben jelzésértékű az, hogy azokat a családokat, ahol nem volt munkaképes férfi, nem telepítették ki, illetve a család nem munkaképes tagjait igyekeztek a falvakban a rokonoknál elhelyeztetni, ha kölcsönös volt a kívánság, illetve a beleegyezés. (5. füzet 25–27. o.)

Az alábbiakban csak utalni tudunk azokra a fontos statisztikai adatokra és szempontokra, amelyek nagyon sok új ismeretet nyújtanak e népiértésba torkollott politikai repressziókról és gazdasági „megfontolásokról”, amelyeket betetőzött a német megszállás kegyetlensége.

Zemszkov részletesen foglalkozik az ítéletek indokaival (ellenforradalmi tevékenység, az államigazgatás rendjének megsértése, garázdaság, spekuláció, lopás, hivatali és gazdasági büntett – ebbe beletartozott a 20 percnél több munkahelyi késés is –, személyiség elleni büntett, stb.).

Viszonylag gazdag adatokat találunk a foglyok nemek, korcsoportok, nemzetiségek, táborok, büntetésnemek, elítél-

és ideje szerinti, illetve iskolázottsági megoszlásáról. Mindezekben a tényekben nyomon követhető a szovjetunióbeli politika, a gazdasági-társadalmi változások folyamata.

Az iskolázottság alakulásánál például észrevehető a kulturális forradalom hatásai mellett az egyre agresszívebbé váló értelmiségellenes politika hatásai is. 1934 és 1941 között megháromszorozódott a felsőfokú végzettséggel rendelkezők száma, a középiskolát végzeteké pedig kétszeresére nőtt. (4. füzet 29. o.)

A borzalmak száraz tényekkel bemutatott statisztikái között is megdöbbentően hatnak az ún. GULAG-gyerekekről szóló számok. Egyes években az ott született gyermekek és a várandós nők száma jóval meghaladta a tízezret. Rendkívül magas volt a gyermekhalandóság. Ezeket a GULAG gyerekeket a táborok „csecsemőotthonaiban” helyezték el.

Érdekes utalások vannak a táboron belüli ellenállásra, az örök és a rabok arányára, illetve arra, hogy miként és milyen számban építették ki a besűgőhálózatot, milyen módon működött a foglyok önbíráskodása.

Végezetül meg kell említeni, hogy a szerzők röviden foglalkoznak a liberalizálás és a rehabilitálások kérdésével is. Kimutatják, hogy ezek a folyamatok is alá voltak rendelve a politikai szükségleteknek. E munkák számtalan forráskritikai problémát vetnek fel, amelyeket majd a további kutatómunkának és szaktudományos vitáknak kell tisztáznuk. Ezek után is megállja majd azonban a helyét az alábbi idézet, amely egyben előre vetíti a rendszer politikai és morális bomlásának árnyékát: „A rehabilitált kommunistákat, beleértve azt a néhány túlélő régi bolsevikot is, akinek tagsága a forradalom előttről datálódott, a párt- és államhatalom legalsó szervezeti közelébe sem engedték. A pártot és az államot továbbra is minden szinten, osztatlanul olyan emberek irányították, akik ilyen vagy olyan mértékben, közvetlenül vagy közvetve hóhérségédei voltak a korábbi politikai gyakorlatnak, vagy legalábbis a hóhérok protezsztájként kerültek pozícióba.” (4. füzet 67–68. o.)

Elemzések

Mivel a „Szovjet füzetek” egyik legfontosabb érdeme – nyugodtan mondhatjuk – naprakész volta, ezért meglehetősen nehéz szétválasztani az elemző részeket a prognózisoktól, hiszen az elemzések nagyon gyakran – hol implicit, hol explicit formában – magukban rejtik vagy kifejezetten sugallják a prognózist is.

Az e témával foglalkozó füzetek (1., 2., 3. és 6. füzet) szakmai megalapozottságát, hitelességét a történelmi múlt meghatározottságainak és a reálfolyamatok analízisének az összekapcsolása adja.

A peresztrojkról 1991 elején rendezett vitában többen is abban látták az orosz történelem alapparadoxonát, hogy a földrajzi-klimatikus viszonyok által is erőteljesen befolyásolt autochton fejlődés évszázados – látszólagos – változatlanságát reformkísérletek („peresztrojka”) sorozatai próbálták meg kimozdítani ázsiai-archaikus jellegéből. Ezek a reformkísérletek az esetek döntő többségében külső – katonai – kihívásokra adott válaszok voltak, s ebben az összefüggésben katonapolitikailag motiváltak és meghatározottak. Ebből a sajátos típusú modernizációs kényszerből nőtt ki a társadalmi reformok is. Mivel a társadalom nem volt belsőleg markánsan tagolt, ezért nemigen adódtak olyan rétegek és csoportok, amelyek számottevő társadalmi bázist alkothattak volna egy-egy reformtörekvéshez, aminek egyik következménye az lett, hogy a reformok – sokszor a szándékok ellenére – a meglévő kereteket szilárdították.

A fentiekkel szorosan összefügg az is, hogy a mindenkori legelső vezető („Első Mozgató”) a kezdeményezett reformokat csak a bürokrácia segítségével vagy ellenére tudta megvalósítani, ami rendkívüli módon korlátozta mozgásterét, állandó lavírozásra, az apparátussal és a hadsereggel való egyezkedésre kényszerítette, mivel erős bázissal rendelkező belső ellenzék nem volt.

A kelet-európai struktúrák ezen meghatározó jellege érvényesült a peresztrojka esetében is, azzal a nagyon lényegi különbséggel, hogy a mostani külső kihívás a világpiac és a technoló-

giai-informatikai forradalom modernizációs kényszere. Ez azt eredményezte, hogy a korábbi megoldások – az állam kezdeményező és irányító, a civil társadalom kibontakozását ellehetetlenítő szerepe – már nem alkalmazhatók, ez a típus kimerítette összes történelmi lehetőségét.

A gorbacsovi politika későn ismerte fel ezeket, s kezdetben ezért lavírozott az apparátuson belüli „jobb-” és „baloldal” között, s végül olyan kényszerpályára került, amelynek lényege: ha megkísérlí megbontani a struktúra bármely elemét, akkor összeomlik az egész. Ezért lett a gorbacsovi ingamozgás lényege a tettek elkerülése, s célja a túlélés.

Ebben a helyzetben a bázissal ugyancsak nem rendelkező liberális radikálisok sem tudtak valódi alternatívát felmutatni, illúzióik megvalósításához nem tudták megnevezni az eszközöket.

Részben a történelmi hagyományok, részben a szovjet hadiipari komplexum viszonylagos modernsége vezetett oda, hogy a törekvések egyik típusú legitimációja a katonai volt. Ugyanakkor éppen az e téren bekövetkezett lecsúszás tette szükségessé a legitimációváltást, az erdeti, lenini eszmékhez és gyakorlathoz való visszatérés meghirdetését is. Ez a törekvés taktikailag abban mutatkozott meg, hogy – miközben Gorbacsov meghirdette a vélemények pluralizmusát, nem vállalhatta a politikai pluralizmus programját – meghirdették ismét a „minden hatalmat a szovjeteknek” jelszót – ellensúlyozandó az apparátusok béklyójának szorítását. Maga a jelszó meghirdetése egyben megmutatta azt a pontot is, amin a peresztrojka elbukott: nem sikerült konkrét érdekekhez kötődő, ezek közé szerveződő tömegmozgalmra támaszkodnia.

Jelcin hatalomra jutása a furcsa puccsal annyiban teremtett új helyzetet, hogy egyelőre elreteszelte a teljes visszarendeződés lehetőségét, amittől adott esetben a birodalom összeomlását látó apparátusi jobboldal és a hadiipari komplexum nem zárkózott volna el.

Az alapkérdések azonban továbbra sem oldódtak meg: a gazdasági káosz

elkerüléséhez az apparátusok (az „átmentett” apparátusok) fenntartására, a központosítás megőrzésére szükség van, ami a demokratizálódási folyamat ellen hat, a birodalom bomlása a nemzetiségi ellentétek fényében permanens polgárháborús veszélyt hordoz, a modernizációs kihívás jellege megmaradt, és ez még a nagyhatalmi státusz megtartásának igényével is párosul. A liberális elképzelések – a külföldről is táplált illúziók – nem váltak be, felerősödtek az autokratikus, ideológikus megoldások veszélyei.

Perspektívák, prognózisok

A felelősen gondolkodó társadalmtudósok mindig is nagy óvatossággal jártak el a prognózisok készítésében, különösen ha az erősen kapcsolódott az aktuálpolitikához.

A kötetek szerzői általában tartották magukat ahhoz az elvhez, amit Krausz Tamás fogalmazott meg a legpregnánssabban, mely szerint nem vezethet eredményre, ha valaki Oroszország történetét, az ott zajló folyamatokat a nyugati fejlődési struktúrák és gazdasági formák alapján akarja megérteni. Az „orosz különösség és egyetemesség” belső összefüggéseit, sajátos, történetileg is meghatározott logikáját kell szem előtt tartani. (3. füzet 8. o.)

A lehetőségek megítélését általában a pesszimizmus hatotta és hatja át. Az alternatívák megfogalmazása a gazdasági-társadalmi, illetve a politikai kérdésekhez kapcsolódik – természetesen figyelembe véve ezek szoros összefüggéseit.

Általában egyetértés van abban, hogy a kibontakozás csak nagyon lassú, hosszú folyamat lehet, válságokkal, esetleg tragikus végkifejlettel terhes.

Abban már eltér a szerzők véleménye, hogy a három lehetséges „alaptípus” közül melyik megoldásnak van a nagyobb, realisabb esélye:

- a piacgazdaság, a kapitalizmus felülről való bevezetésének, ami esetleg nem nélkülözi a liberális meggondolásokat sem;

- egy „demokratikus sztálinista” koncepciónak, amely az állami beavat-

kozás túlsúlyán alapul, s ismét „tervszerűen” próbál megfelelni a modernizációs kihívásoknak;

- az állami tulajdon lebontásának oly módon, hogy a privatizáció nem csupán a bürokratikus burzsoáziát hozza létre, hanem tömegmozgalomra támaszkodva a közösségi tulajdon működőképes új formáit megteremtve elmozdul a régi struktúrák valóságos lebontása felé.

Nem zárható ki egy, a fentiek elemeit „keverő” megoldás sem. Valamennyi elképzelés magában foglalja rövid távon a régi államtest (3. füzet 53. o.) valamilyen formában való létét – a jelenlegi divergens tendenciák ellenére.

Minden szerző felhívja a figyelmet arra, hogy nagyon sok függ a nemzetközi hatásoktól, amelyek meg is könnyíthetik, de nagyon nehezé is tehetik egy kedvezőbb megoldás kialakulását – például az orosz nacionalizmus, messianizmus felerősítésével.

A recenziens álláspontja Szamuely László véleményéhez áll közel, aki így fogalmazott: „Ez a birodalom a világ kulturális, gazdasági fejlődéséhez képest egy lemaradó terület lesz: tehát gazdaságilag lemaradó vagy stagnáló...” „Ha perspektívában nézzük a dolgot, úgy nem állja meg a helyét, hogy a Szovjetunióban semmi nem történt, semmit nem lehet tenni. Mintha mindenfajta modernizálási kísérlet nyomtalanul tűnt volna el Oroszországbán.”

* * *

Egy ilyen rövid ismertető keretében csak futólag lehetett áttekinteni és érzékelteni e sorozat értékeit. Csak remélni lehet, hogy a Ruszisztikai Intézetnek a későbbiekben is sikerült megteremteni a Füzetek kiadásához az anyagi alapokat, hiszen – és ezt bizton állíthatjuk – a szükséges szellemi kapacitás rendelkezésre áll. Ezért a szerzőnek illik is visszaköznia a címben állítottakhoz képest: nem is jár annyira új utakon a magyar szovjetológia. Az ismeretek és a törekvések már korábban is sok színvonalas produktumot teremtettek.

S. Horváth Jenő